

MAKALE BİLGİSİ/ARTICLE INFO

Article Type/Makale Türü: Research Article /
Araştırma Makalesi
Received / Makale Geliş Tarihi: 21.01.2021
Accepted / Makale Kabul Tarihi: 08.03.2021
Doi: 10.35859/jms.2021.865486

DIA DI EDEBÎYAT Û FOLKLORA KURDAN DA -Mînak Herêma Hekariyê-

Nesim SÖNMEZ

Doç. Dr., Zanîngeha Van Yüzüncü Yilê, Enstîtû-
ya Zimanên Zindî, Beşa Ziman û Çanda Kurdî,
e mail: nesimsonmez@gmail.com, [https://
orcid.org/0000-0002-6315-6075](https://orcid.org/0000-0002-6315-6075)

KURTE

Folklor, ji ber ku çanda maddî û manewî ya gelerî derdixîne pêşberî mirovan û nasnameya miletan dide ber çavê mirovan ji bo her miletî muhîm e. Mijarên folklorê gelek zêde ne û ev zanist, wan mijaran ji gelek alîyan va vedikolîne. Ji mijarên folklorê yek jî dia ye. Tê zanîn ku di diroka mirovatîyê da dia hebûye û di nav edebiyata devkî da jî cihê girîng girtî ye. Di navbera mirovan da dema têkilîyek xweş tê danîn di bersivdayînê da hewcedarî bi gotinek xweş heye ku ji vê gotinê ra dia tê gotin. Di nava kurdan da edebiyata devkî gelek dewlemend e, ji wan dewlemendiyên vê edebiyatê yek jî dia ye. Di diroka kurdan da bi sedan sal e hevokên diayan têne gotin û ew hevok wek qalib cih girtine. Ew diayên ku di nav gel da têne gotin li gorî herêman jî xwedîyê hinek cudahîyan in. Em di vê gotarê da li ser diayan û bi taybetî jî li ser diayên ku li herêma Hekariyê têne kirin, disekinin û wan li gorî rê û rêbazên edebiyata gelerî dinirxînin.

Peyvên Sereke: Bawerî, Çand, Dia, Hekarî, Edebîyata Devkî.

Kürt Edebiyatı ve Folklorunda Dua - Hakkari Bölgesi Örneği

ÖZ

Maddi ve manevi kültürü ortaya çıkardığı için folklor her millet için önem arz etmektedir. Pek çok konu ve alanda araştırmalar yapan folklor bilimi araştırma alanlarını farklı yönlerden incelemektedir. Folklorun ilgi alanlarından biri de duadır. Duanın insanlık tarihi boyunca varolduğu ve sözlü edebiyat alanında da önemli bir yeri olduğu kabul edilmektedir. İnsanlar arasında iyi ilişkilerde olumlu bir cevap verme gereği hissedilmektedir, bu cevaplara dua denilmektedir. Kürtler arasında çok zengin bir sözlü edebiyat geleneği bulunmaktadır, bu zenginliğin bir kısmını da dualar oluşturmaktadır. Kürtler arasında yüzyıllar boyunca dua sözleri söylendiği için bu sözler kalıp sözlere dönüşmüştür. Dua şeklinde ifade edilen sözler yöresel farklılıklar da arz etmektedir. Bu çalışmada dua, özellikle Hakkari bölgesinde edilen dualar üzerinde duracak ve o duaları halk edebiyatının yöntemleri ile değerlendireceğiz.

Anahtar Kelimeler: İnanç, Kültür, Dua, Hakkari, Sözlü Edebiyat.

Prayer in Kurdish Literature and Folklore -Hakkari as Sample-

ABSTRACT

As it contains concrete and abstract values of a culture, the folklore is very crucial for national identity. It demonstrates every historical and cultural points of life. The folklore has got many subjects and studies those subject in many various ways. Prayer is one of those topics that folklore is interested in. As it is known, prayer has been performed since the human was created. Besides, it is a fact that prayer is also an important topic for oral literature. When people chatting and getting related they need to use pleasing speeches and words which are named as prayer as they carry positive effects. Kurdish oral literature is strong and very rich in terms of prayer. Prayers have been used among Kurds for a long time and they have become daily and common phrases. Prayers differ from region to region as well. Through this present we would like talk about prayer importance in Kurdish folklore, especially in Hekarî cultural tradition in terms of folklore science.

Key Words: Belief, Culture, Prayer, Hekarî, Oral Literature

Extended Summary

Folklore is important for each nation as it reveals the material and spiritual culture of a people. Folklore has many subjects, and this branch of science deals with and explores its subjects from many angles. One of these subjects is prayer. As it is known, there is prayer throughout human history and it has an important place in folk literature. When a good relationship is established between people, the need to make beautiful and meaningful sentences arises during the conversation. Making these beautiful wishes is called prayer. In Kurdish literature, sentences containing prayer have been used for centuries. These sentences have taken place in folk culture as idiomatic expressions. These exp-

ressions used among in community also show some changes from region to region. In this article, we investigated the general prayer ritual performed by the public. Then, we investigated how prayer is performed among the people in Hakkari province and region, which sentences are used and what are the features of these sentences.

In the introduction of the article, we briefly touched on the etymology of the word folklore. Later, we tried to show what this concept meant. We mentioned what kind of studies on the subject in the field of Kurdish folk literature were done by whom. In the first part of the article, what the word prayer means in general, since when such a worship has been done, why people need such a worship, what the subjects of prayer are, etc. we asked questions and tried to answer them. In the second part, we examined the place of prayer in literature in general. In the third part, we investigated how prayer takes place in the literature and folklore of Hakkari province. In our research in this section, Ahmedi Khani, Fakiyi Teyran, Melaye Bateyi etc. who lived in Hakkari region and worked in the field of classical Kurdish literature. We tried to explain how poets use prayer sentences in their poems by giving examples from their poems. While researching prayer, which is one of the subjects of folklore, we went to Hakkari province and its region and did fieldwork. We met face to face with the people living there personally and compiled the kind of prayer phrases they used. Later, we have determined to classify these prayer sentences that we have compiled and which prayer sentences should be examined under which title. As a result of classifying the compilations we made, in general; belief, clothing, illness, fortune and luck, condolences, eating and drinking, children success and protection, marriage and family, road and travel, etc. We came to the conclusion that there was certain prayer for each matter.

Although prayer is a religious concept, it has an important place in the life and culture of every nation. Undoubtedly, one of them is literature, especially folk literature. This subject is included in most of the literary works written both in verse and prose. The same is true for Kurdish literature. As a result of our researches, we have seen that both in classical Kurdish literature and Kurdish folk literature, the subject is sometimes included in the subject of the work, sometimes in a part of the work, and sometimes it is interspersed between the topics in the work.

We have seen that the Kurds have a deep-rooted belief and that they firmly preserve these beliefs, and we have seen that they manifest their beliefs in this field as well as in other fields. In Kurds, as in other nations, prayer is made not only for worldly wishes but also for requests for the hereafter. When people pray, they express their unconditional submission to the greatness and authority of Allah with their language, state and actions. When people pray, they do so by taking refuge in their creator, who is their only guardian. People pray for their spouses, friends, relatives and children as they pray for themselves. In general, when Kurds pray, they ask for worldly possessions, to have children, ask be happy to married couples, ask for mercy for the dead, condolence to grieving people, protect those in danger, etc. they pray and beg God for different matters. We have seen that there is not a big difference between the prayers made in Hakkari region and the prayers made in other regions, but the prayer phrases are expressed using the local dialect.

Destpêk

Folklor, bi eslê xwe peyvek îngilîzî ye û ji peyva “folk” yanê gel û “lore” yanê zanist an jî lêkolînê pêk tê (ji Dundes, 1980 vgz. Keskin: 51). Folklor wek zanist, çanda maddî û manewî ya gelerî li gor rêbazên xwe yên taybet vedikolîne, berhev dike, disenifîne, şîrove dike û di dawiyê da jî di navbera wan da sentezekê çêdike (ji Gennep, 1924: 6 vgz. Yıldırım, Pertev, Aslan, 2013: 11; Örnek, 2000: 15) e. Li gor Kaya, folklor ew zanist e ku çanda gel; vedikolîne, berhev dike û digihîne sentezekê (2007: 327). Li gor Artun jî folklor, di jiyana mirovan da ji dayîkbûnê hetanî mirinê, hemû hêmanên çanda maddî û manewî vedikolîne, wan dinirxîne, şîrove dike û serencama pêşketina çanda gel nişan dide û di navbera wê çandê û yên din da cudahî û hevbeşîyan tesbît dike (2010: 16).

Hema mirov dikare bibêje çalekiyên jiyana gelerî bi giştî mijarên folklorê ne. Di derbareyê mijara folklorê da Celadet Bedirxan (1893-1951) dibêje ku “*folklor tevaviyata adet, çîrok û stranên milletekî ye. Ev adet, çîrok û stranên ku ji nav xelkê bi der ketine û di dora nişan da bi ser ve ketine û gihaştine nişên nû.*” (2012: 514). Wek tê zanîn ku folklor beşek ji mijarên çandê ye. Ji ber vê sedemê mirov dikare bibêje dîroka folklorê bi dîroka mirovahiyê ra destpê kirîye.

Naveroka folklorê ji mît, efsane, çîrok, bijîşkiya gelerî, pêşbaziyên gelerî dia, nifir, dijûn û hwd pêk tê (Dundes, 2007: 328). Ji ber ku mijara me di folklorê kurdî da dia ye emê vê mijarê tenê binirxînin.

Di edebîyata kurdî da têgeha folklorê bi wateya zanista gelêrî yan jî lêkolîna li ser gel tê bi kar anîn. Celadet Elî Bedirxan derheqê têgeha folklorê da wiha dibêje “*Folklor; zanîn an zanistîya xelkê ye.*” (2012: 514). Ji folklorê ra kurdên Kurmanc “zargotin” û “zanista gel”, Soran “xelknasî” û Zaza jî “zanistîya şarî” dibêjin. Wisa xwîya dike ku cara ewil kurdên herêma kafkasyayê têgeha folklorê bi kar anîne û kitêbek bi navê *Folklorê Kurmanca* weşandine (bnr. Cindî, 2008).

Di warê folklorê da ji aliyê kurdan va jî gelek kesan xebatên baş kirine. Di vî warî da cihê Mela Mehmûdê Bazidî gelek girîng e. Wî bi rojhilatnasê Rûsî Alexandre Jaba (1801-1894) ra li Erzurumê li ser dîrok û çanda Kurdî gelek xebat kirine. Wek mînak ji wan berhemên wî yek jî bi navê *Adat û Rusûmâtnameyê Ekradiye* ye. Ji bilî Bazidî jî gelek kesan wek Heciyê Cindî, (1908-1990) Celîlê Celîl (1936-....), Ordîxanê Celîl (1932-2007), Mihemed Tewfîq Wirdî, Sadiq Bahaeddîn Amêdî (1918-1982), Elaeddîn Secadî (1907-1984), Mihemed Mukrî, Seydayê Tîrêj (1932-2002), Îzedîn Mustefa Resûl (1934-2019), Şukriye Resûl Îbrahîm (1951-....), Mehmet Emîn Bozarslan (1934-....), Emînê Evdal (1906-1964), Qanatê Kurdo (1909-1985) û gelek kesên din di vî warî da xebat kirine lê hetanî vê gavê listeyêke bi rêkûpêk nehatiye amadekirin.

Armanca me ji vê xebatê ewe ku me xwest di edebiyat û folklorê kurdan da bi taybetî jî di herêma Hekarîyê da dia çawa û bi kîjan hevok û gotinan têtê kirin bi kar anîn em li ber çavên lêkolîner û xwendevanan raxînin. Lewra ev mijar heta roja îro di jiyana kurdan da heye û wisa têtê xwîyakirin ku ewê berdewam jî bike.

Di xebata xwe da me ji alîyekî va ji berhemên nivîskî sîd wergirt ji alîyê din va em li herêma Hekarîyê derketên qadê û me bi niştecihên herêmê ra rûberû hevdiîtin çêkir. Li gor çavkanîyên zindî gotin û hevokên diayan ên ku di herêmê da têne bi kar anîn me ew qeyd kirin, senifandin û nirxandin. Me di nav çavkanîyên zindî da jî kîjan dia ji kî/ê hatiye girtin jî wek çavkanîyên zindî nişan da.

1. Dia

Di bin vê serenavê da em bi gelemperî li pey şopa pirsên wek gelo wateya diayê çi ye, kengê destpê kirîye, hewcedarîya mirovan çi bi diayan heye û mijarên diayan çi ne, ketin û me hewlda ku em bersiva wan pirsan bidin.

1.1. Girîngîya Dia û Hewcedarîya bi Wê

Ziman, wesleyek ji wesleyên bedena mirovan e û mirov dikarê bi wê wesleyê hestên xwe û fikrên xwe bibêje. Însan, bi ziman; xemgînîya xwe, kêfxweşîya xwe kelecana xwe, hêrsa xwe, diayê xwe û hwd îfade dike. Em di vê xebata xwe da di nava gelê kurd da bi taybetî jî li herêma Hekarîyê dia çawa têne kirin sekinîne.

Peyva “dia” yê bi eslê xwe peyveke Erebi ye, ji lêkera “de-‘a”yê hatîye dariştin û tê wateya *alîkarî xwestin, deng lêkirin, gazîkirin, lavakirin, şandin, vexwendîkirin û berîdayîna Xwedê* (Îbn Manzûr, 257-262; er-Razî, 1995: 86; Feyyûmî: 194; el-Fîrûzabadî, 1995: 1154-1155). Dia di nava civata mirovahîyê da wek unsûrek muhîm cih girtîye. Him di dînên semawî da him jî di dînên ne semawî da cihek taybet ji bona diayê heye. Her weha di edebîyat û dîroka her miletî da girîngîya diayê bi awayekî eşkere xwe dide xwîyakirin. Mirov dema berê xwe dide edebîyata kurdî dibîne ku kurdan jî xwe ji vê rastîyê dûr nexistine û qîmetek gelek muhîm dane diayê. Mirov dema metnên klasîk yê edebîyata kurdî di ber çavan ra derbas dike dibîne ku şairên kurdan di berhemên xwe da gelek çaran daxwazên xwe û hevîyên xwe bi rêya diayê di helbestên xwe da hûnandine.

Bi armanca ku hewcedarîyên xwe yê dinyayê bi cih bînin û di axretê da jî xwe bigîhînin meqamên bilind alim, sofî û welîyan qîmetek mezin dane diayê. Li gorî ehlê tesewufê dia; kilîla hewcedarîyê, stargeha hewcedaran û destengan e (Timurtaş, 2018: 23). Bawermendên dînê Îslamê gelek girîngî dane diakirinê. Lewra Nebî Mihemed (s.x.l.) di derheqê mijarê da “*Dia, çeka mu’minan e, histûna dîn e û ronahîya erd û asîman e.*” (Nîşabûrî: 429). Tê zannîn ku dema mirovek dia dike di tevgera wî/ê da serastkirin çêdibe û nefspîçûkî û dilnizmî lê xwîya dike. Ji ber ku mirovek dema dia dike bi aram dibe û dizane ku hêzek mezin heye û ew, dema gazî wê bike ew hêz tê hewara wî/ê. Ev rewşa hanê jî kul û kederên di dilê wî/ê da hene vedigerîne bal rihetîyê û aramîyek dide rihê wî/ê.

Li gorî pisporên derûnnasîyê dia yek ji dermanê nexweşîyên derûnnasîyê ye. Gelek derunnas dibêjin ku bi piranî sedemên nexweşîyên derûnnasîyê û tengezarîyê xem û giranî ye, tedawîya wan jî parvekirina pirsgerêkê bi dostêk dilgerm û dilnerm ra dibe. Lewra veşartina van pirsgerêkan, nexweşîyên bi vî rengî girantir dike. Kesekî/ê xemgîn dema gazî Xwedayê xwe dike, daxwazên xwe jê ra dibêje û jê alîkarîyê dixwaze bihna wî/ê fireh dibe û qey tu dibêjî barek mezin ji ser piştta wî/ê rabûye. Ji ber vê yekê dia yek ji serkanîya tendurustîya ruhî ye (Ehmed Hîcazî, 2007: 43).

Yek ji girîngîyên diakirinê jî ew e ku kesê/a ku dia dike qabîliyeta wî/ê ya di alîyê ziman û edebîyatê da bi pêş va dikeve. Ji ber ku mirovek dema ji bona mijarên cur be cur diayên cuda cuda ji ber dike û wan dibêje, ev yeka hanê jî raterast an jî ne rasterast tesîreke mezin li ser fikr û ramanên wî/ê çêdike û wî/ê di vî warî da dike xwedîyê xezîneyeke mezin (Timurtaş, 2018: 26). Mirov dikare bibêje dia tesîrek berbiçav di jîyana mirovan da, di tevgera wan da û di fikr û ramanên wan da çêdike.

1.2. Dîroka Diayê

Di destpêkê da zanîna li ser derketina diayê û cihgirtina wê di nav zanistên din da ji bo têgehiştina mijarê gelek muhîm e. Bi armanca hînbûna pêvajoya derketina têgeha diayê hewce ye mirov di mîtolojîyê da li pey şopa wê bigere. Lewra tê zanîn ku fikra bawerîya bi Yezdan ji sedsalên berê heta niha bi mirovan ra heye. Her çiqas mîtolojî di derheqê Yezdan da fikreke seretayî be jî ew temsîliyeta fikrê û ramanên berîya xwe jî dike. Heta mirov dikare bibêje destpêka têkilîya di navbera mirovan û diayê, destpêka mîtolojîyê ye. Lewra mîtolojî, quwet û hêza mirovan sinordar dike û wê quwetê dişîne cem hêzên xwezayê û li bende ye ku ew ji wan alîkarîyê bixwaze. Bi vî rengî dia yek ji îbadetên kevnare hatîye qebûlîkirin (ed-Debbax, 1992:129; Timurtaş, 2018: 29).

Eger mirov berê xwe bide şaristanîyên kevnare, dibîne ku mirovan di wan deman da ji xwe ra gelek yezdan qebûl kirine, daxwazên xwe bi rêya dia ji wan xwestine û ji wan ra qurban serjê kirine. Wek mînak ev yeka hanê di şaristanîya Rojhilata Dûr, Mezopotamya û Misrê da jî heye (Timurtaş, 2018: 29). Di Cihûtî û Xaçperestîyê da dia di nav doktirênên pirtûka pîroz da derbas dibin. Minakên diayan him di Încîlê da him jî di Tewratê da gelek hene (bnr. Kutsal Kitap, 2002: 676-784).

Eger mirov berê xwe bide dîroka diayê û li ser lêkolînan bike dibîne ku koka wê ji quncikên dîrokê tê. Hema mirov dikare bibêje dîroka diayê bi Adem Pêxember destpê dike.

Di Qurana Pîroz da Xwedê Teala emrê û fermanê dike û dibêje: “*(Xwedê Teala got) Ey Adem! Tu û kevanîya xwe (Hewa) li bihiştê bi cih bibin, hûn çawa divên wisa jê bixwin. Lêbelê nêzîkî vê dara hanê nebin, (eger hûn jê bixwin) êdî hûn ê bibin ji sitemkaran. Şeytan, ji bo ku ji dara qedexekirî bixwin ji her duyan ra weswese çêkir ku şermgeha (awretê) wan a veşartî nîşanî wan bide. (Ji wan ra) Got: Bes ji bo ku hûn nebin melek, an jî hûn heta bi hetayê lê nemînin, Xwedayê we hûn ji (xwarina) vê darê dane paş. Ji wan ra sond xwar (û got): Bi rastî ez her ji bo we şîretkar im. Êdî bi hîle û pîle dar ravayî wan da. Dema ji fêkîyên wê xwarin, şermgeha wan, ji wan ra dîyar bû û hema dest avêtin pelên darên bihiştê û xwe pê nixûmandin. Xwedayê wan gazî wan gir: Ma min ev erd li we qedexe nekiribû Şeytan ji we ra neyarekî eşkere ye?!” (Quran, 7/19-22).*

Adem pêxember û xanima wî dema xwarina ku li wan hatîye qedexekirî dixwin cil û bergên wan ji ser wan diçin ew rût û tazî dimînin. Hema her du bi hev ra gazî Xwedê dikin û wiha dibêjin: “*(Adem û Hewa) Gotin: Xwedayê me! Me neheqî li xwe kir, eger Tu li me neborî û rehmê li me nekî teqez em ê bibin ji yê xesirî.” (Quran, 7/23).* Gazî û lavakirina Adem û Hewayê dibe çirûskên yekem ye mirovan li ser rûyê erdî ji bo diayê. Li gor bawerîya Îslamê bi vî rengî ilm û zanistên di derheqê ilmê diayê da cara ewil tîrêj da û di dîroka cihanê da cihê xwe girt.

1.3. Mijarên Diayê

Mirov dikare mijarên diayan li gorî cureyên diayan wiha dîyar bike:

Diayên ku ji bo hemd û sena û mezinatîya Xwedê tene kirin: Ev cure dia gelek caran bi armanca ku mirov xwe nêzîkî Xwedê bike, bi wî ra têkilîyan dayîne û ji bo bidestxistina rizaya îlahî tete kirin. Hinek caran jî bawermend di wê bawerîyêda ye ku eger ew, ji bo dinyaya xwe û axreta xwe diayek bike ew daxwaza wî/ê tê pejirandin.

Bawermend, gelek caran bi armanca ku hewcedarîyên wan, yên eslî werine qebulkirin dia dikin: Mirov ji bo tendurustîya bedena xwe, ruhê xwe û xwe ji bela û afatên ku bi ser wanda têne biparêzin dia dikin. Wek mînak dema li mirovek zilim têtê kirin ew mirov bi armanca ku xwe ji zilma neyarê xwe biparêze ji Xwedê ra dia dike.

Mirov dema derdikevin rêwîtiyê, kesekî/ê wan dimire, ji bo wan zarokek çêdibe, piştî xwarin û vexwarinê, berya razandinê û piştî wê, di derketina sûkê û kirîn û firotinê da û hwd. dia dikin. Ew ji Xwedê dixwazin ku karê dikin bi bereket û bê qeza û bela be. Hinek caran nefsa mirovan, mirovan dide xapandin û wan ji rêya rast derdixîne û bi wan, gunehan dide kirin û dilê wan reş dike. Bawermend bi armanca ku Xwedê, wî/ê ji daxwazên wek nefsa wî/ê biparêze, rêya rast nîşanî wî/ê bide û exlaqê wî baş bike dia dike (Parladır, 1994: 535).

Ji ber ku di afirandina mirovan da aferîner, hesta xweparastina bi quweteke ji quweta mirovan bi hêztir daye mirov, însan her dem ji hêz û quweta ku ji wî/ê mezintir yanê ji Xwedê daxwaza alîkarîyê dike. Ev fikr û raman jî di her dem û her çandê da rêya hewcedarîya bi diayan li pêşîya mirovan vedike.

2. Dia Di Edebîyatê Da

Dia di edebîyat û çandên cuda da cihek gelek berfireh girtîye. Têgeha diayê di mijarên dînî da, di edebîyatê da, di helbestan da, di gotinên pêşîyan da û di biwêjan da zêde hatine bi kar anîn (Tekin, 2012:95). Mirov dema berê xwe dide edebîyata kurdî jî vê yekê dibine. Çi helbest be, çi gotinên pêşîyan be çi jî çîrok be mirov tê da bi dehan mînakên diayan dibine.

Hinek dîroknas û rexnegirên edebîyatê yên wek Şewqî Dayf (1910-2005) cureya diayê wek cureyek serbixwe ji cureyên edebîyatê nedîtîne û ew perçeyek ji edebîyata tekyayê qebûlkirine. Halbûkî dia, di gelek berhemên nezmê û nesrê da an beşek serbixwe ye an di helbest û pexşanên serbixwe da ye an jî di nav helbestê da yan jî di nav metnê da cih girtîye. Ji ber van sedeman li gor me mirov dikare diayê, wek mijarek ji mijarên edebîyatê qebûl bike.

Keresteyê edebîyatê yê sereke ziman e. Hunera edebîyatê, karek beşerî ye, cih û zemanê wê dîyar e û ew epîstemolojîya çanda serdemek dîyar e. Ji ber vê sedemê edebîyat, tiştêk e were ye ku bi rengên serdemên cuda cuda hatîye boyaxkirin û bi şeweyên beşerî şikil hatîye dayîn û roj bi roj jî têda guherîtin tene çêkirin (el-Kewaz, 2012: 35).

Li vir hewceye ev pirs were kirin. Gelo ew tiştê/a ku dia dike beşek ji beşên edebîyatê ye. Mirov dema berê xwe dide dia dibîne ku ew taybetmendîyên di pexşanên edebî da hene, di diayan da jî hene. Berya her tiştî dia gazîkirin û lavakirina bi bal Xwedê va ye. Ew kesê/a ku dixwaze xwe nêzikî Xwedê bike, hêvî dike ku diayê wî/ê dê were qebûlkirin. Mirov dema dia dike hevokên watedar bi kar tîne û dixwaze wana li gor rê û rêbazên edebîyatê bixemilîne. Ji ber ku ew kesê/a dia dike dizane ku ew, daxwazên xwe ji kesê/a ku xwe bi hêztir dike. Mirov dema ji meqamek bilind tiştêkî dixwaze hevokên xwe hildibijêre û dibêje. Yanê çi hat devê mirovan, mirov nikare bibêje. Ji ber van sedeman jî mirov dikare diayê cureyek ji cureyên edebîyatê bihesibîne.

3. Dia Di Edebîyat û Folklorê Herêma Hekarîyê Da

Edebîyata miletekî, cureyek ji cureyên zimanê wî milletî û nîşaneyê bikaranîna zanista zimanê wî ye. Keda edebîyatê di vê maneyê da gelek mezin e. Edebîyata kurdî jî ji çeşîtdarîya zimanê kurdî û ji nîşaneka bikaranîna zanista zimanê kurdî ye. Keda edebîyata kurdî jî her wekî edebîyatên din di wî warî da têra xwe heye. Herweha folklor û kelepura miletekî di heman demê de neynika wî milletî ye. Baştirîn rêya naskirina miletekî di naskirina folklorê wî milletî ra derbas dibe. Lewra serûberê wî milletî girêdayî bi çand û folklorê wî milletî va ye. Dema ew çand û folklor bi rê û rêbazên zanistî tê vekolandin silûetê wî milletî têtê xwiyakirin. Her wekî milletên dinyayê milletê kurdî jî bi alîkariya çand û folklorê xwe dikarin hêmanên nasnameya milletê xwe derxînin meydanê. Ji bo ku Kurd bikaribin nasnameya milletê xwe derxînin hewceye ku ew wan keresteyan tomarbikin, bisenifînin û vekolînin (Kaplan, 2015: 158-182). Dia jî cureyek ji cureyên çand û kelepura kurdî ye û hewceye lêkolînên zanistî li ser bête kirin.

3.1. Dia di Berhemên Klasîk yê Devera Hekarîyê da

Edebîyata kurdî ya klasîk, di serdema Îslamê da destpêkirîye, di bin tesîra dinê Îslamê da maye û hinek unsûrên erebî û farisî jî di xwe da dihewîne (Akkuş, 2015: 34). Di vê serdemê da helbestvanên klasîk di berhemên xwe da an bi beşên serbixwe an jî di nava helbestên xwe da cih dane mijara diayan. Her weha dia, bûye mijara helbestvanên klasîk yê derdora Herêma Hekarîyê jî.

Li jêrê çend helbestvanên ku bi eslê xwe ji devera Hekarîyê ne û di berhemên xwe da mijara diayê jî hûnandine me wek mînak dan. Sedema dayîna van mînanan jî ewe ku berhemên klasîk jî wek keresteyên folklorê têtê qebûlkirin û di xwe da mînakên folklorê dihewînin. Bi armanca ku di serdema wan helbestvanan da li herêma ku ew li wir jîyane ka gelo gotin û hevokên diayan bi çi rengî hatine bi kar anîn, bibînin me berê xwe da berhemên wan.

3.1.1. Feqîyê Teyran

Feqîyê Teyran, di nîvekê dawîya sedsala 16an û di nîvekê serî yê sedsala 17an da jîyane xwe borandîye. Ew, di sala 1561?ê da li navçeya Miksê li gundê Warezûzê hatîye dinê û di 1632?an da jî mirîye (Sadîni, 2010:16; Teyran; 2014:45; Sönmez, 2018: 1231). Ew, helbestvanekî ehlê dilan e û li paş xwe gelek helbest hîştine. Feqî, di hinek helbestên xwe da bi rêya dia gazî Xwedayê xwe kirîye û daxwazên xwe ji Xwedayê xwe ra gotîye. Wek mînak di helbesta xwe ya bi navê “*Îlahî Lew Dikim Zarî*” da gazî Xwedê dike û daxwaza lêborîn û beşandina xwe dike:

Îlahî lew dikim zarî

Van roj û şevên tarî

Ji zunûban ra xemxwarî

Gunahê min bi xufiranî

Mîm û Hé pir gunehkar e

Belê navê te xeffar e

Qewî pir muflîs û jar e
E'ta û fezl û îhsanî (Sadîni, 2010:1434)

Dîsan, Feqî di helbesta xwe ya bi navê “*Xwedawenda Gunehkar im*” da wiha gazî Xwedayê xwe dike û dibêje her çiqas ez gunekarbim jî tu bi mezinahîya xwe û bi xatirê pêxemberê xwe dikî gunehên min bibexşîne:

Xwedawenda gunehkar im
Bi heqqê zatê ekber key
Pelîtê mucbîrê nar im
Bi wê rewza munewwer key

Belê Mîm û Hê bi nalîn e
Bi heq Taha û Yasîn e
Xwedayê min bixefrîn e
Bide me dê mubeşşer key (Teyran; 2014:66-69)

3.1.2. Ehmedê Xanî

Ehmedê Xanî di sala 1651-2an da li bajarê Agirîyê li navçeya Bazîdê hatîye dinyayê. Her çiqas ew li Bazîde were dinyayê jî malbata wî bi eslê xwe ji bajarê Hekarîyê koçber bûye û hatîye li vê derê bi cih bûye. Xanî, li pey xwe bi navê “*Nûbihara Piçûkan, Eqîda Îmanê, Mem û Zîn û Dîwan*” çar berhem hêştine (Resûl, 2007: 42; Fîndî, 2008: 35; Yıldırım, 2011: 23; Yaşın, 2012: 31; Dündar, 2017: 224; Sönmez, 2018: 669-671). Ehmedê Xanî di van berhemên xwe da gelek caran bi rêbaza helbestê gazî xwedayê xwe kirîye û jê ra dia kirîye. Wek mînak di berhema xwe ya bi navê “*Mem û Zînê*” da wiha gazî Xwedayê xwe dike û dibêje her çiqas em gunekarbin jî em bi rehma te bawerin ku tu gunehên min dibexşînî:

Ger kafîr û ger gunahekar in
Bîlcumle ji te umîdewar in

Kes nîne ji kafîr û usatan
Mezher ne bitin ji bo sîfatan

Kafîr buwîn em bi îsmê “Qehhar”
“Xeffer” e ku em kirîn gunehkar

Kufrê tu meger ne şî bibexşî
Ger dê gunehan bi me binexşî

Dê şadi bibin li me şeyatîn
Mesrûri bibin gelek melaîn

*Filcimle: Me cumle xas û aman
Asî yû şeî yû natemaman*

*Têkra bi şefaeta xwe xas ke
Vêkra me ji agîrê xilas ke (Xanî, 1995: 29)*

3.1.3 Melayê Bateyî

Mela Huseynê Bateyî di sala 1675?an da li Hekarîyê li gundê Batê hatîyê dunyayê û di sala 1760?î da jî çûye ser dilovanîya xwe (Adak, 2015: 245; Sadîni, 2013: 29). Lê mirov nikare bibêje ev dîrok ji sedî sed teqez e. Melayê Bateyî yekem kes e ku bi zimanê kurdî li ser jîyana Nebî Mihemed (s.x.l.) mewlûd nivîsandîye. Mewlûda Bateyî di nav kurdan da bi sed salan e tê xwendin. Bateyî di dawîya mewlûda xwe da bi vî rengî gazî Xwedê dike û ji wî dixwaze ku xwedayê wî diayê wî qebûl bike. Di beşa “*Tehmîdê*” da wiha dia dike:

*Hêvidarin em, ji te şahê Kerîm!
Îhdîna ya Reb sirate 'l-musteqîm*

*Nê ji me sûc û xeta tîn û sitem
Lê ji te îhsan û xufran û kerem*

52

*Ya Reb îmanê dixwazîn em, mudam
Jêrê ala ya Muhemmed wesselam (Bateyî, 2015:20)*

Bateyî di beşa XVîan da ya ku bi navê “*Haze 'l-Mewazî 'u Mewzûi 'd' -Dua*” da berê gazî Nebî Mihemed (s.x.l.) dike, jê şefaetê dixwaze û paşê jî gazî Xwedê dike û wiha dibêje:

*Ya Resûlellah! Resûlê îns û cin
Ya şeîfî 'ê sedrê dîwana mezin*

*Tu şefa 'et ke ji bo me 'asîyan
Werne, nefsa şûme naket qencîyan*

*Ya Kerîm û ya Îlahe 'l- 'alemîn
Ya Rehîm û ya 'Ezîm û ya Metîn*

*Hêvidarê rehm û îhsana te yîn
Talibê îkram û xufrana te yîn*

*Hazir û guhdarê mewlûda Resûl
Hêvîya me tu bikey ya Reb qebûl*

*Nê tu xeffar î û settarê 'uyûb
Ma bi bexşî û bi xufranî zunûb (Bateyî, 2013: 112)*

3.2. Dia di Folklorê Kurdî da

Dia di çand û folklorê kurdî da li gor bi kar aninê erkdar dibe. Mirov li gor peywend û erkdariyê dikare diyan di bin van serenavan da bisenifîne û her weha van serenavan ji bo herêma Hekarîyê jî bi kar bîne.

3.2.1. Bîr û Bawerî

Dia, nişana teslîmbûnê, bawerîyê û hêvîyê ye. Mirovên diakar di kirina diayê xwe da hêvî dikin ku hêzekeke evsûnî bi rêya wan gotinan ji wan ra bibîne alîkar. Ji ber ku miletê kurd bi piranî bawer-mendin û bawerîya wan bi Xwedê heye ew, ji Xwedê ra dia dikin û daxwazên xwe bi gotin û hevokên qalibgirtî tînin ser ziman. Mirov dikare bibêje ev gotin û hevokên diyan her çiqas di nav xwe da hinek bêne guhertin jî ew navnetewî ne. Her wisa kurdên devera Hekarîyê jî bi vê bawerîyê ji Xwedê ra dia dikin û ew bi gotin û hevokên qalibkirtî yên devera xwe wiha gazî Xwedê dikin û dibêjin:

Ya Rebbî! Tu me bê îman neke.

Ya Allah! Bi qaweta te Xwedê.

Ya Rebbî! Tu me pêşeman neke.

Destê Xwedê û pêxemberan ser serê te bît. (Alkanat, 2019)

Ya Rebbî!

Hawara me Tu y(î)!

Gazîya me Tu y(î)

Tikaya me Tu y(î)

Penaya me Tu y(î)!

Ya delîlê zelîla

Ya xudanê bêxwedana

Ya kesê bêkesa!

Ya destegîrî nezana!

Ya çêkerê erd û esmana!

Diaya me qebûl bikey! Tu li me şerê şeytana, li şerê nefesê, şerê xîyanetê, şerê bêbextîyê, şerê îftirayê, şerê dirowê (derewê) biparêze!

Ya Rebbî!

Tu li me wan kesa binivîse ewê ku tu lê razî yî!

Ya Rebbî!

Tu me dostê xo hesab bike, me dostê dostê xo hesab bike!

Ya Rebbî! Tu li min û daybabêt (dê û bavên) min xoş be.

Tu min û daybabêt min û bisilmana li agirê cehnemê biparêze!

Tu emelê li gel me neke!

Tu rehma xo li gel me bike!

Ya Rebbî!

Tu hemû bisilmana bigehîne êk!

Vê tefrîqa û kêşmekêşê navbeyna bisilmana da rakey!

Tu ewladê me salih bikey!

Ya Rebbî tu aqubeta me xêr bikey!
Tu me ji bela musîbeta biparêze!
Tu me bê îman nebey!
Tu me muhtacî namerda neke.
Ya Rebbî!
Tu malê heram neke nisîbê me!
Ya Xudayê Mezin!
Belaya xo bide zalima!
Tu me li kibrê dûr pêxe!
Xweda hewar e, tu tewara me were!
Me li kiryarêt pîs û xirab dûr biêxe!
Ya Rebbî! Tu padişahê me adil bikey! (Özer, 2020).
Hewar ya Gulîreş.
Hewar ya Xizir Pexember.
Hewar ya Şêx Elîyê Dizê (Alkanat, 2019).

3.2.2. Cil û Berg

Dema mirovek cil û bergên nû li xwe dike dost û hevalên wî/ê bi sedem vê rewşa wî/ê ya guhertî wî/ê pîroz dîkin û jê ra saxî û silametîyê dixwazin. Her weha ji bo vê rewşê li devera Hekarîyê jî bi hevokên folklorîk weha dia têne kirin.

54

Jîyaneke xweş tê de biborîne.
Li ser xêrê bidirînî.
Pîrozî bit hezaran bidirînî.
Rojeke rend pê derbaske.
Xwedê mirazê te hasil biket. (Alkanat, 2019).

3.2.3. Êş û Nexweşî

Di jîyanê da her roj wekhev nabore, hinek roj bi xweşîyê û hinek roj jî bi zehmetî û nexweşîyê derbas dibin. Dema mirovek nexweş dikeve lazim e ew, him ji alîyê fîzîkî va him jî ji alîyê manevî va were dermankirin. Li gor bawermendan ewê şifayê dide nexweşan Xwedê ye, lewra nexweş, xwe dispêrin Xwedayê xwe û bi armanca ku ew ji nexweşîyê sax bibin dia dîkin. Bo nimûne li jêrê çend gotin û hevokên diayan yên ku li Hekarîyê jî bo nexweşan têne gotin, hatine dayîn.

Înşallah Rebbê Alemê sebra Eyub eleyhisselam bidit te. (Alkanat, 2019).
Xwedê selameta xêrê rêket.
Xwedê şifayê rêket.
Xwedê jê def'e biket
Rebbê alemê bo xatira navê xwe yê Şafi şifa biket (Öztunç, 2019).
Tu têkevî ber şefa'eta pexember.
Ya Rebî tu vê xwînê rawestîni.

Zalimo! **Înşalah** Rebi'l-'alemîn piştê bişkênit. (Öztunç, 2019).

Nexweşiya te av bibet.

Nexweşiya te bit dar û beran.

Nexweşiya te here gayê sor.

Xwedê te ji hemû bela û şetelan biparêzit.

Ya Rebi kâfir jî vî derdî nebînin. (Öztunç, 2019).

3.2.4. Bext û Miraz

Hezkirin û xwestina bext û mirazeke baş, ji bo dost û hevalan, mirov dikare bibêje hema hema di çanda her miletî da heye. Herweha ev yeka di çanda kurdan da jî heye. Di vî warî da kurdên Hekarîyê weha ji dost û hevalên xwe ra dia dikin û ji wan ra saxî û selametiye dixwazin.

Xwedê emrê te dirêj biket. (Alkanat, 2019).

Xwedê li gel te bit.

Destê Xwedê û pexemberî li ser serê te bit (Engin, 2019).

3.2.5. Serxweşi

Bê guman her mirovê jîndar ji kanîya mirinê avê vedixwe û li dûv xwe, ji dost û eqrebayên xwe ra gelek êş, kul, keder û xemgîniyan dihêle. Wek tê zanin sebirkirina li hember xwemgîni û diltengîyan, bi alîkarîya dost û hevalan dibe. Di dema serxweşiyê da xwediyên mîrî gelek dilsoj in û ew dixwazin wê dilsojiya xwe bi dost û hevalên xwe ra parve dikin da ku ew agir û şewatata ku ketîye nav dil û kezeba wan hinek sar bibe. Dost û hevalên wan jî bi dia û gotinên kurt û watedar dixwazin sebrê bidin xwediyên serxweşiyê. Li Hekarîyê di nav gel da ji bo serxweşiyê ev dia tene kirin.

Xwedê rehma xwe lê biket.

Hizar rehmet li day û babên te. (Engin, 2019).

Ez bedela wî mirî bama.

Te kuçikê min reş kir.

Te mala min sot.

Tu koriya çavên min bit. (Alkanat, 2019).

Xwedê jê razî bit.

Xwedê ef û mexfîret biket.

Xwedê çû kederek din nedet.

Xwedê cihê wî/ê bikete cennet.

Serê we malbatê sax bî.

Xwedê cihê wî/ê xweş biket.

Xwedê bo bedel biket (ji bo zarokan).

Xwedê sebrê bidete we.

Xwedê awa rêhê dile we bike (Engin, 2019).

Te kuçikê min reş kir.

Te mala min sot.

Xwedê wî/ê zarokî/ê biket çuçika beheştê da bo te bînit roja mehşerê ava kewser ê.

Tu koriya çavên min bit. (Engin, 2019).

Cihê wî bo saxan bit.

Cihê wî nîveka behîşt bit.

Serê we gelek sax bit.

Warê wî bihuşt bit. (Öztunç, 2019).

3.2.6. Xwarin û Vexwarin

Kevneşopîya xwarin û vexwarinê di eslê xwe da çandê qedîm e. Di derheqê vê çandê da gelek tişt hatine gotin. Lewra îkramkirina xwarin û vexwarinê nîşaneyê comerdîyê ye. Di edebîyata klasîk da gelek berhem li ser vê mijarê hatine nivîsandin. Bo nimûne el-Cahiz (k.d. 776-7) di berhema xwe ya bi navê *Kîtabu'l-Buxela/Pirtûka Xesîsan* da nav û sifetên xesîsan li ber xwendevanan radixîne û dîsa Îmamê Xezalî (k.d. 1126) jî di berhema xwe ya bi navê *Îhyau 'Ulûmî'd-Dîn* berga sisêyan beşa heftan da fezîletên comerdîyê û nebaşîyên xesîstîyê dût û dirêj şîrove dike. Her wek mîletên din di çanda kurdan da jî dema xwarin an vexarînek were îkramkirin hewceye spasî ji xwedîyê îkramê ra were kirin. Li Hekarîyê piştî xwarin û vexwarina ku hatîye îkram kirin bi gelek gotin û hevokên watedar spasî ji mazûvan ra tête kirin. Me li jêrê ji hinek hevok û gotinên spasîyê ku li devera Hekarîyê di vî warî da tene bi kar anîn wek nimûne dane.

Tu, tu car nanê xwe ji jarîyê neşkênî.

Înşallah bîte xana xwedê.

Xwedê ji ber destê te kêm neket (Alkanat, 2019).

Xwede kemasiya we neket.

Xwedê ava biket.

Xwedî mala we awa biket.

Xwedê ji we razî bibit.

Xwedê bereketê lê biket.

Xwedê zêde biket.

Sedeqe bit.

Defê bela bit.

Xwedê Teala mirovaniya ve kem neket.

Ya Rebbî! Me kê mî kir tu zêde biket.

Xêra mirya sedeqa serê saxa bit. (Öztunç, 2019).

3.2.7. Çêbûna Zarokan

Berdewamîya neslê ji bo alema însanîyetê tiştek gelek muhîm e. Ev berdewamî jî tenê bi bûyîna zarokan tête berdewamkirinê. Dema zarokeke mirovekî/ê dibe devûdora wî/ê çavronahîyê dide, wî/ê pîroz dike û hemd û spasîya xwe jî pêşkeşî Xwedayê xwe dike. Li herêma Hekarîyê dema zarokeke yekî/ê çêdibe dost û heval wî/ê bi van gotinan wî/ê pîroz dîkin, kêfxweşîya xwe nîşanî wî/ê didin û ji bo pîrozbahîyê weha dibêjin.

Têr ‘emr bit.
Têr ‘emr dirêj bit.
Xwedê piçûkêd te bihêlid.
Xwîşka bira bit. (Engin, 2019).
Peçûlka te bi day û bab mezîn bît.
Îşellah hizar salî bît.
Xwedê bo te pêlît, xwîşka bira bît.
Nivîna xerê bît.
Xwede bo te pelît û mûyen spî li çuka bên. (Engin, 2019).

3.2.8. Zewac û Malbat

Zewac, yek ji qonxên herî girîng e ku jîyana mirovan têda derbas dibe. Çawa di serenava çêbûna zarok da jî derbas bibu mirov bi zewacê nesla xwe berdewam dike, malek e nû ava dike û dest bi jî-yaneke nû dike. Ji ber ku zewac di jîyana mirovan da merhaleyek gelek muhîm e ji bo berdewamîya zewacê gelek dia têne kirin. Çend mînakên diayên ku di derbarê zewacê û berdewamîya wê da li Hekarîyê di nav gel da tenekirin.

Bûk û zavayên we pîroz û mibarek bit.
Hûn têr ‘emr bin.
Pê û parê yêd te xêr be.
Pêkve pîr bibin.
Tu û mêrê xwe pêkve bin.
Xwedê qîzeke baş têxe rizqê te.
Xwedê ser balgehekî pîr ket. (Engin, 2019).
Bûk û zavayên we pêk ve pîroz û mubarek bin. (Engin, 2019).
Xwedê jinek baş nesîb ket. (Engin, 2019).

3.2.9. Rê û Rêwîtî

Rê ê rêwîtî ji alîyekî va kareke baş e û ji alîyekî va jî bi zor û zehmet e. Mirov dema ji mala xwe derdikeve û dibe rêwî hêvî dike ku bi saxî û selametî vegere mala xwe. Ji bo vê sedemê rêwî him bi xwe dia dike û him jî dixwaze ku dost û heval ji wî/ê ra dia bikin. Him di warê dinî da him jî di warê edebîyata gel û folklorê da di derheqê dia da gelek berhem hatine nivîsandin. Bo nimûne berhema et-Taberî ya binavê *Kitabu'd-Dua* (k.d. 923) yek ji van berheman e. Di nav gel da jî gelek hevokên ku bi wateya diakirinê têne bi kar anîn hene. Bo nimûne çend hevokên diayan yên ku li Hekarîyê di nav gel da têne gotin hatine dayîn.

Barkirina we ji ser xêr bit.
Xwedê we nehêlîte tengaviye de.
Xwede silametiye bidet.
Oxira we li ser xêrê bit. (Engin, 2019).

4. Encam

Dia, her çiqas têgeheke dînî be jî di jîyana her miletî da cihek berfireh girtîye û ji wan cihan yek jî bêguman edebiyat e. Çi bi şiklê nezmê be çî jî bi şiklê nesrê be dia di her cureyê edebîyatê da cihek muhîm girtîye. Mîrov dikare heman tiştî ji bo edebîyat û folklorê kurdî jî bibêje. Di lêkolînê da me dît ku di folklorê kurdî da kevneşopîya diakirinê gelek dewlemend e. Her weha di berhemên edebîyata kurdî ya klasîk û edebîyata gelerî da jî bi sedan mînakên diyan hene. Dia, di folklorê de vera Hekarîyê da cihek muhîm digire.

Piştî lêkolîna mijarê em gihêştin van encaman:

Dia ne tenê daxwazî û hêvîkirina tiştên fizîkî bi tenê ye berevajî mirov bi rêya dia li hember mezînatî, hêz û quweta Xwedayê xwe; feqîrî, xizanî û netîştekbûna xwe nişan dide. Dia ji xwestekan zêdetir ji bo nîşandayîna dewlemendiya Xwedê ya bêsinor û pesindayîna wî, spasî û wesifdayîna wî ye.

Gelê kurd wek mîletên din xwedî bawerîyek xurt e. Dema em ketin nava lêkolînê û me çand û folklorê kurdî di ber çavan ra derbas kir, me dît ku têgehên dînî bi rêya diyan di jîyana kurdan ya rojane da cihek berfireh girtine. Her weha em di berhemên klasîk da jî rastî heman tiştan hatin.

Demê dia tê kirin di diayê da him mezînahî û pesnên Xwedê tê kirin û him jî tê da xwestin heye. Lewera ew kesê/a dia dike yan ji bo xwe yan jî ji bo malbat, zarok, eqreba, heval, dost û cîranên xwe yan ji bo kesekî/ê qencî pê kirîye yan jî ji bo kesek din daxwaza xweşîyek, qencîyek û başîyekê dike.

Di lêkolînê da me dît ku gelê kurd di diayên xwe da zêdetir ji Xwedê; malê dinyayê, dayîna zarokan, aramî ji bo kesên dizewicin, rehma Xwedê ji bo kesên mirî, sersaxî ji bo malbatên ku mirîyên wan çêbûne, parastin ji bo kesên di talûkayanda ne, tendurustîyeke baş ji bo kesên nexweş, başî û qencîyê ji bo zarokan, xwegîhandina jîyanek e baş di axretê da û hwd dixwaze. Dîsan me dît ku gelê kurd; ji zarokên xwe ra, dê û bavên xwe ra, bûk û zavayan ra, keseke mirî yan nesax ra, ji bo bidestxistina xaniyekê, zevîyekê, bexçeyekê, pez û dewar û hwd dia dikin û ji Xwedayê xwe wan tiştan dixwazin.

Li de vera Hekarîyê di berhevkirina gotin û hevokên qalibgirtî da yên ku mijara wan dia ne em gehiştin wê encamê ku gotin û hevokên qalibgirtî yên diayê gelek zêde ne. Di wan diyan da hevok û gotin bi piranî dişibihin hevûdin û di warê wateyê da jî gelek nêzîkî hev in.

Çavkanî

- Adak, A. (2013). *Destpêka Edebîyata Kurdî*, Weşanên Nûbiharê, İstanbul.
- Akkuş, S. (2015). “Di Dîwanên Klasik û Çanda Kurdan de Dia” *Nûbihar*, Havin, 2015, Hejmar 132, rr. 32-37. 34.
- Arnold, V. G. (1924). *Le Folklore: Croyances et Coutumes Populaires Françaises*, Weşanên Librairie Stock, Paris.
- Artun, E. (2010). *Türk Halk Bilimi*, Kitapevi Yayınları, Çap. 6, İstanbul.
- Bedirxan, C. Elî. (2012). “Ferhengok”, *Hawar*, j. 30, Weşanên Belkî, İstanbul.
- Cindî, H., Evdal, E. (2008). *Folklor Kurmanca*, (werg. Tosinê Reşîd), Weşanên Avesta, İstanbul.
- ed-Debbax Taqî. (1992). *el-Fikru'd-dîniyyul'l-qedîm*, Daru'ş-Şu'ûnî's-Seqafiyetî'l-'Amme, Bexda.
- Dundes, A. (1997). *Folklor Nedir*, (çev., Gülay Mirzaoğlu), Milli Folklor Dergisi, Kış.
- Dündar, M. (2017) “Ahmed-i Hanî'nin İlmi Kişiliği”, *Türk ve İslam Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Tidsad, Yıl: 4, Sayı: 4, Aralık 2017, pp. 222-229.
- Ehemêdê Xanî. (1968). *Mem û Zîn*, (Berhevkar: M. E. Bozarslan), Weşanên Deng, İstanbul .
- Ehmed, Hîcazî. (2007). *Qanûnu'd-dia mefhûmu'l-ilm we'l-i'tîqad*, Weşanên Daru'c-celis'z-zeman, 'Amman.
- Feqîyê Teyran. (2014). *Diwan*, (Amadekar: Kadri Yıldırım), Weşanên Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara.
- Feyyûmî Ehmed, Mihemmed b. 'Eli. (?). *el-Misbahu'l-munîr*, Beyrût, bd.
- Findi, R. (2008). *el-Fikru'l-Kavmiyyu Beyne Hânî ve Hacı Kadir el-Koyî (Dirasetun Nakdiyyetun)*, Çapa 4an, Duhok.
- el-Fîrûzabadî, Mihemmed b. Ya'qûb el-Fîrûzabadî. (1995). *el-Qamûsu'l-muhît*, Beyrût.
- İbn Manzur. (?). *Lisanu'l-'Ereb*, Beyrût.
- Kaplan, Y. (2015). “Strana Kurdî (Kurmançî): Devera Hekarîyan Wekî Nimûne” *Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi*, Sal:1, Berg1, Hejmar2, Kasım 2015, rr. 158-182.
- Kaya, D. (2007). *Ansiklopedik Türk Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Keskin, N. (2019) *Folklor û Edebîyata Gelerî*, Weşanên Avesta, İstanbul.
- el-Kewaz Muhammed Kerîm. (2012). *en-Nass we'l-xîtab fi's-sahîfetî's-seccadîyye*, Menşûratu Kulliyatî'l-Îmamî'l-Kazim lî'l-'Ulûmî'l-İslamîyye. Bexda.
- Kutsal Kitap*, (2002). Kitabı Mukaddes Şirketi Yayınları, İstanbul.
- Mela Huseynê Bateyî. (2015). *Mewlûda Nebî*, (Werg. û Şîkar: M. Xalit Sadîni) Weşanên Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara.
- en-Nîşabûrî, Ebû 'Ebdîllah Mihemmed. (?). *el-Mustedrek 'ele's-sehiheyn*, I-VII, Daru'l-Kîtabî'l-'Erebî, Beyrût bd.
- Örnek, S. V. (2000). *Türk Halk Bilimi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

- Parladır, S. (1994). "İslam'da Dia", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, IX, 535.
- Quran: 7/19-22-23*. (2015). Weşanên Karubarên Dîyanetê, Ankara.
- er-Razî, Mihemmed b. Ebubekir b. 'Ebdu'l-Qadir. (1995). *Muxtaru 's-sihev*, Beyrût.
- Resul, M., İ. (2007). *Ehmedê Xanî ve Mem û Zin*, (Werg. Kadri Yıldırım), Weşanên Avesta, İstanbul.
- Sadinî, M. X. (2010). *Feqiyê Teyran Jiyan Berhem û Helbestên Wî*, Weşanên Nûbiharê, İstanbul.
- Sadinî, M. X. (2013). *Mela Huseynê Bateyî- Jîyan, Helbest û Berhemên Wî*, Weşanên Nûbiharê, İstanbul.
- Sönmez, N. (2018). "Şeyh Ahmed-i Hânî'nin Mem û Zin Mesnevisinde Ayetlerden İktibaslar (I-IV Bölüm)", *Turkish Studies*, Volume 13/20, Summer 2018, pp. 665-686.
- Sönmez, N. (2018). "Yunus Emre ile Feqiyê Teyran'ın Şiirlerinde Gönül İmgesinin Mukayesesi", *Turkish Studies*, Volume 13/18, Summer 2018, pp. 1227-1241.
- Tekin, M. (2012). *Ziyaret Fenomeni Çerçevesinde Dia Ve Sosyal Sorunlar*, Rağbet Yayınları, Çapa 2yan, İstanbul 2012.
- Timurtaş, A. (2018). *İslami Edebiyatta Dia Delâ'ilü'l-Hayrât Örneği*, Çıra Akademi Yayınları, İstanbul 2018.
- Yaşın, A. (2012). *Kürt Filozofu Şeyh Ehmedê Xanî Hazretleri*, Weşanên Lisê, Diyarbakır.
- Yıldırım, K. (2011). *Ehmedê Xanî'nin Fikir Dünyası*, Weşanên Ağrı Kültür ve Yardımlaşma Derneği, İstanbul.
- Yıldırım, K., Pertev, R., Aslan, M. (2013), *Ji Destpêkê Heta Niha Folkloru Kurdî*, Weşanên Zanîngeha Mardin Artukluyê, Mardin.

Çavkanîyên Zindî

- Alkanat, A. Dîroka Hevpeyvînê: 15.12.2019, Temen: 30, Hekarî, Tirkîye.
- Engîn, E. Dîroka Hevpeyvînê: 11.11.2019, Temen: 50, Hekarî, Tirkîye.
- Özer, M., D., Dîroka Hevpeyvînê: 15.01.2020, Temen: 71, Hekarî, Tirkîye.
- Öztunç, M. Dîroka Hevpeyvînê: 11.11.2019, Temen: 51, Hekarî, Tirkîye.